

АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ПРАВА ЄС ЯК СКЛАДОВА СУЧАСНОГО ПРАВОТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ВИКЛИКИ

ADAPTATION OF UKRAINIAN LEGISLATION TO EU LAW AS A COMPONENT OF MODERN LEGISLATION IN UKRAINE: CURRENT STATUS AND CHALLENGES

Балануца О.О., к.е.н., д.пед.н,
доцент кафедри права

Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет»

ORCID ID: 0000-0002-3470-9486

Автором у змісті наукової роботи проведено всебічне дослідження процесу адаптації законодавства України до права ЄС. Насамперед, визначено актуальність такого наукового аналізу. Встановлено, що Україна вже пройшла значний шлях в питанні адаптації власного законодавства до права ЄС з огляду на європейський і євроатлантичний вектор розвитку нашої держави, що закріплено в положеннях Конституції України. Проте значна кількість не вирішених питань адаптації законодавства України до права ЄС залишається малодослідженими, зокрема мова йде про адаптацію законодавства в сфері виборів та виборчого процесу, правосуддя, соціальних стандартів, міграційних стандартів тощо. Акцентовано увагу на тому, що процес адаптації насамперед пов'язаний з процедурами національного правотворення, які націлені на те, щоб максимально оперативно та максимально якісно привести у відповідність праву ЄС положення вітчизняних нормативно-правових актів. Тому зроблено висновок про те, що вдосконалення адаптації законодавства потребує перш за все удосконалення механізму правотворення в нашій державі. Враховуючи, що процес адаптації законодавства України до права ЄС на сьогодні не завершений, необхідність прискорення адаптації лише посилюється, наукові розробки питань адаптації законодавства України лише актуалізуються та потребують вироблення нових концептуальних положень, які стосуватимуться в тому числі врахування всіх наявних викликів, які впливають і визначають якість й ефективність адаптації.

В роботі проведено критичний аналіз правового забезпечення процесу адаптації законодавства України до права ЄС, окремі змист взятих на себе Україною зобов'язань, які пов'язані з проведенням адаптаційних правотворчих заходів.

Автор окремо зупинився в роботі на тих положеннях, які характеризують сучасний стан та виклики, з якими сьогодні стикається процес адаптації законодавства України до права ЄС. Відзначено, що практика адаптація законодавства не завжди відповідає графіку, а інколи має фрагментарний характер; виокремлено проблеми інституційного забезпечення адаптації законодавства України; відзначено недоліки реалізації адаптованих положень законодавства на практиці через брак механізмів контролю, інституційної спроможності або політичної волі. Узагальнено, що стан адаптації законодавства України до права ЄС відзначається високим рівнем прогресивності, однак ще далекий від повної відповідності. Існує політична воля і нормативна база, проте потрібна глибша імплементація, інституційна стійкість та контроль за виконанням адаптованих до права ЄС положень законодавства України.

Ключові слова: адаптація, гармонізація, імплементація, законодавство України, Європейський Союз, право Європейського Союзу, асоціація, членство в Європейському Союзі.

The author of the scientific work conducted a comprehensive study of the process of adapting Ukrainian legislation to EU law. First of all, the relevance of such a scientific analysis was determined. It was established that Ukraine has already come a long way in adapting its own legislation to EU law, taking into account the European and Euro-Atlantic vector of development of our state, which is enshrined in the provisions of the Constitution of Ukraine. However, a significant number of unresolved issues of adapting Ukrainian legislation to EU law remain poorly researched, in particular, we are talking about the adaptation of legislation in the field of elections and the electoral process, justice, social standards, migration standards, etc. Attention is focused on the fact that the adaptation process is primarily related to the procedures of national law-making, which are aimed at bringing the provisions of domestic regulatory legal acts into line with EU law as quickly and as qualitatively as possible. Therefore, it is concluded that improving the adaptation of legislation requires, first of all, improving the mechanism of law-making in our state. Considering that the process of adapting Ukrainian legislation to EU law is not yet complete, the need to accelerate adaptation is only increasing, scientific developments on the issues of adapting Ukrainian legislation are only becoming more relevant and require the development of new conceptual provisions that will include taking into account all existing challenges that influence and determine the quality and effectiveness of adaptation. The paper provides a critical analysis of the legal support for the process of adapting Ukrainian legislation to EU law, highlighting the content of the obligations undertaken by Ukraine related to the implementation of adaptive legislative measures. The author specifically focused on those provisions that characterize the current state and challenges that the process of adapting Ukrainian legislation to EU law faces today. It is noted that the practice of adapting legislation does not always meet the schedule, and sometimes has a fragmentary nature; problems of institutional support for the adaptation of Ukrainian legislation are highlighted; shortcomings in the implementation of adapted legislative provisions in practice are noted due to the lack of control mechanisms, institutional capacity or political will. It is summarized that the state of adaptation of Ukrainian legislation to EU law is marked by a high level of progress, but is still far from full compliance. There is political will and a regulatory framework, but deeper implementation, institutional stability and control over the implementation of the provisions of Ukrainian legislation adapted to EU law are needed.

Key words: adaptation, harmonization, implementation, Ukrainian legislation, European Union, European Union law, association, membership in the European Union.

Актуальність теми. Феномен адаптації законодавства має складний та багатоаспектний характер, оскільки включає в себе широке коло політичних, економічних, соціальних і насамперед правових чинників, які потребують свого врахування в практиці адаптації, забезпечуючи поступовість та концептуальність розвитку законодавчої бази в цілому. Основу практики адаптації законодавства становлять наукові дослідження, які покликані встановити, проаналізувати та узагальнити ті закономірності адаптації, які мають сталий характер і відображають власності досліджуваного явища. Проте, особливістю адаптації є саме високий ступінь змінюваності, що зумовлено

впливом на неї широкого кола факторів як політико-економічного, так і соціально-правового характеру. З урахування зазначеного, наукове дослідження самого феномену адаптації законодавства має стабільно високий ступінь актуальності, що потребує постійного наукового переосмислення з огляду на змінюваність самого процесу адаптації, з одного боку, та виникненням викликів геополітичного плану, з якими адаптація стикається сьогодні.

Актуальність теми цієї наукової роботи зумовлена і практикою адаптації законодавства України до права ЄС, оскільки Україна вже пройшла значний шлях в питанні адаптації власного законодавства з огляду на європей-

ський і євроатлантичний вектор розвитку нашої держави, що закріплено в положеннях Конституції України. Проте значна кількість невирішених питань адаптації законодавства України до права ЄС залишається недослідженими, зокрема мова йде про адаптацію законодавства в сфері виборів та виборчого процесу, правосуддя, соціальних стандартів, міграційних стандартів тощо. Така адаптація насамперед пов'язана з процедурами національного правотворення, які націлені на те, щоб максимально оперативно та максимально якісно привести у відповідність праву ЄС положення вітчизняних нормативно-правових актів. Враховуючи, що процес адаптації законодавства України до права ЄС на сьогодні не завершений, необхідність прискорення адаптації лише посилюється, наукові розробки питань адаптації законодавства України лише актуалізуються та потребують вироблення нових концептуальних положень, які стосуватимуться в тому числі врахування всіх наявних викликів, які впливають і визначають якість й ефективність адаптації.

Актуальність тематики цієї наукової праці зумовлюється і станом наукової розробки питань адаптації законодавства України до права ЄС. Варто відзначити досить широке коло наявних наукових досліджень, які безпосередньо чи опосередковано досліджували питання адаптації законодавства України. В юридичній доктрині питання адаптації законодавства України в тій чи іншій мірі становили предмет наукового пошуку представників як теоретико-правової науки, так і галузевих юридичних наук, особливо науки міжнародного права. Зокрема на рівні теорії права окремі аспекти адаптації законодавства України праву ЄС досліджувались такими вченими як: В.С. Бігун, С.В. Бобровник, Т.О. Дідич, Л.А. Луць, Б.В. Малишев, Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко, П.М. Рабінович, С.П. Рабінович, А.Й. Француз та ін. Так само і на рівні галузевих юридичних наук окремі аспекти адаптації законодавства України праву ЄС досліджували в межах предмету відповідної юридичної науки такі вчені як М. Буроменський, В. Буткевич, І. Грицяк, К. Гуртова, О. Задорожний, Т. Коломосьць, С. Павлюк, М. Репецький та ін. Проте варто відзначити, що переважна більшість наукових досліджень вивчають ті або інші аспекти адаптації законодавства України до права ЄС або в контексті самого феномену адаптації, або в контексті відповідності праву ЄС відповідних галузевих актів законодавства України. Варто акцентувати увагу на тому, що невинувато, поза увагою науковців залишилися питання механізму адаптації законодавства, змістом якого є правотворча діяльність, яка пов'язана із зміною положень актів вітчизняного законодавства. Вивчення питань адаптації законодавства до права ЄС як складової сучасного правотворення в Україні, крізь призму сучасного стану та викликів має високий ступінь як теоретичної, так і практичної вжитості, що з одного боку – дозволить підвищити рівень наукового пізнання правотворчого механізму адаптації законодавства України до права ЄС, а з іншого боку – сприятиме вдосконаленню практики адаптації.

В якості **мети** цієї наукової роботи буде аналіз доктринальних підходів до розуміння адаптації законодавства, визначення її місця в механізмі сучасного правотворення в Україні, а також з'ясування сучасного стану та наявних викликів її здійснення.

Основна частина. В юридичній науці питання адаптації законодавства України до права ЄС, як правовий феномен, досліджуються епізодично і переважно крізь призму інших питань – суміжних з адаптацією. Проте спробуємо проаналізувати наявні погляди та розкрити стан її здійснення в Україні. Феномен адаптації в юридичній літературі розкривається неоднозначно та подекуди дискусійно. Однак більшість вчених схильють до думки, що в основу розуміння адаптації вартокласти характеристику її сутності і мети, і таким чином приходять до висновку, що

адаптація являє собою приведення вітчизняного законодавства у відповідність до правових стандартів і принципів права ЄС [1, с. 66 – 67; 2; 3, с. 20–21]. Проте такий підхід до розуміння феномену адаптації законодавства України зазнає окремих авторських доктринальних уточнень зі сторони вчених-правознавців.

Поняття «адаптація» в тлумачних словниках української мови, хоч і не розкривається в юридичному значенні, на відміну від фізіологічного, біологічного, фізичного та іншого значення, все ж в загальному значенні позначає процес пристосування до чого-небудь [8, с. 11]. Тому в основу розуміння адаптації законодавства до права ЄС, на нашу думку, доцільно вкласти ідею поступового приведення у відповідність праву ЄС не лише законодавства України, але і всієї правової системи України.

Крім того, варто врахувати, що процес адаптації законодавства України супроводжується впливом різноманітних факторів політичного, міжнародного, економічного, воєнного та іншого характеру. В цьому плані заслуговує на підтримку думка К.М. Гуртової, яка наголошує на тому, що поняття «адаптація» вживається для позначення процесу коригування поведінки суб'єктів чи вдосконалення структури системи для нейтралізації потенційного чи реального негативного зовнішнього впливу, підвищення рівня життєздатності й ефективності функціонування [7, с. 164]. Відповідно, дефініція «адаптація національного законодавства до законодавства ЄС» подається в контексті її зіставлення з вказаними спорідненими категоріями. Комплексний аналіз «євроадаптаційного» наукового дискурсу дав підстави для узагальненого дефініціювання адаптації законодавства України до законодавства ЄС як такого, що базується на міжнародній угоді планомірного процесу узгодження до нормативно-правових актів держави-реципієнта згідно з європейськими стандартами правового регулювання певних видів суспільних відносин [7, с. 164]. На нашу думку, характеристика адаптації законодавства як правового явища найбільш вдало надана Н.М. Пархоменко, яка запропонувала досить цікавий підхід шляхом виокремлення системи ознак (рис) такої адаптації, до яких віднесено наступні: а) є одним із засобів правової інтеграції й універсалізації права; б) здійснюється державою-кандидатом на вступ до Європейського Союзу на підставі міжнародної угоди; в) є правотворчим процесом; г) відзначається динамічним одностороннім характером; г) не є всеосяжною, адже обмежується пріоритетними сферами, важливими для поглиблення економічної інтеграції й створення зони вільної торгівлі; д) спрямовується на досягнення приблизної адекватності законів; є) не передбачає механічного запозичення норм законодавства ЄС; ж) ґрунтується на засадах поваги до національного суверенітету, добровільності, лібералізму, плановірності, цілеспрямованості, безперервності, системності й чіткого усвідомлення її відповідності фундаментальним загальнонаціональним інтересам; з) має випереджаючий характер; і) передбачає консолідацію зусиль усіх гілок державної влади; й) є соціально акцептованою [9, с. 339–340]. Проте варто до вказаного переліку додати ще одну важливу характеристику адаптації законодавства України до права ЄС, а саме залежність від широкого кола факторів міжнародного, політичного, економічного, соціального характеру, які впливають як на передумови, так і на процес й зміст адаптації законодавства України до права ЄС. Іншими словами мова йде про високий ступінь залежності процесу адаптації від різноманітних факторів життєдіяльності суб'єктів міжнародного права та суспільства в цілому. Вказані фактори визначають стан та виклики, з якими стикається процес адаптації законодавства, і саме стан та наявні виклики визначають ефективність та результативність самої адаптації законодавства.

Варто відзначити, що адаптація законодавства України до права ЄС з формальної точки зору бере свій початок

від моменту підписання Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 року, яка набула чинності 1 березня 1998 року. Положення вказаної Угоди мали партнерський характер та передбачали не стільки адаптацію законодавства України, скільки «встановлення спільної адекватності законів». У змісті Угоди було задекларовано обопільну зацікавленість сторін у встановленні приблизної адекватності законів тільки в пріоритетних сферах, які важливі для функціонування спільного ринку, економічного і валютного просторів [4]. За оцінками вчених, Угода про партнерство та співробітництво закріплювала ряд обов'язків України щодо адаптації її законодавства до права ЄС на основі принципів демократії, верховенства права, поваги прав та свобод людини [5, с. 24–25]. Варто відзначити, що закріплена «зацікавленість» епізодично реалізовувалась та не мала системного послідовного, і саме головне – взаємного характеру. Переважно така зацікавленість виявлялась в роботі комісій, контактних та експертних груп, які напружували шляхи узгодження законодавства України з правом ЄС та аналізували питання відповідності положень законодавства України зобов'язанням, які були взяті Україною відповідно до міжнародних і міждержавних договорів. Зобов'язання України в частині адаптації законодавства України до права ЄС знаходять своє безпосереднє закріплення в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, 2014 року [6]. Умови щодо адаптації законодавства України до права ЄС були вже безпосередньо закріплені у вказаній Угоді, які, за оцінкою вчених – засвідчили перехід від принципів партнерства і співробітництва до якісного нового рівня політичної асоціації й економічної інтеграції [7, с. 163–164]. Положеннями угоди про асоціацію було закріплено широке коло норм-деклараций та безпосередньо обов'язків, які покладались на Україну в частині саме адаптації вітчизняного законодавства до права ЄС, що свідчить про поступовий перехід на новий рівень взаємовідносин, не лише в частині намірів узгоджувати положення актів у ключових сферах, а вже мова йде про повноцінний вектор руху до поступового членства України в ЄС, однією з умов якого є адаптація законодавства України до права ЄС. Відповідно до положень Угоди про асоціацію Україна, було задекларовано:

- 1) бажання України просувати процес реформ та адаптації законодавства в Україні, що сприятиме поступовій економічній інтеграції і поглибленню політичної асоціації;
- 2) визнання Україною того, що формування поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі пов'язане з процесом широкомасштабної адаптації законодавства, що в свою чергу буде сприяти подальшій економічній інтеграції до внутрішнього ринку ЄС, як це передбачено Угодою;
- 3) відданість України політиці посилення енергетичної безпеки, сприяння розвитку належної інфраструктури та посилення ринкової інтеграції та регуляторної адаптації до ключових елементів *acquis* ЄС, сприяння енергетичній ефективності та використанню поновлюваних джерел енергії, а також намаганням досягти високого рівня ядерної безпеки;
- 4) запровадження Україною умов для посилення економічних та торговельних відносин, які вестимуть до поступової інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС, у тому числі шляхом поступової адаптації її законодавства до *acquis* ЄС тощо.

Крім того безпосередньо було закріплено ряд зобов'язань України в частині: а) забезпечувати поступову адаптацію законодавства України до *acquis* ЄС відповідно до напрямів, визначених у цій Угоді, та забезпечувати ефективне її виконання; б) визначення центрального

органу виконавчої влади, який керуватиме процесом адаптації законодавства та ін. Стаття 114 Угоди про асоціацію безпосередньо стосується питань адаптації законодавства, в якій закріплено, що сторони визнають важливість адаптації чинного законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Україна забезпечує, щоб існуючі закони та майбутнє законодавство поступово досягли сумісності з *acquis* ЄС. Така адаптація розпочнеться з дати підписання цієї Угоди і поступово пошириться на всі елементи *acquis* ЄС, зазначені у Додатку XVII до цієї Угоди. Крім того, Угода про асоціацію закріплює порядок планування адаптації законодавства шляхом підготовки та затвердження відповідних «дорожніх карт» (ст. 152), порядок адаптації законодавства України до права ЄС (ст. 153) тощо. Варто також відзначити, що адаптація вживається в положеннях Угоди про асоціацію в широкому значенні та включає в себе не лише адаптацію законодавства України до права ЄС, але і адаптацію вітчизняної економіки до правил та вимог ринкових відносин в ЄС, технічних регламентів, термінів тощо.

Таким чином термін «адаптації», який вживається в положеннях міжнародних актів, є складним та багатоглядним, позначає адаптацію в широкому міждисциплінарному її розумінні. Термін «адаптація», як нами було зазначено вище, вживається не лише по відношенню до законодавства України, він має більш широке розуміння, включаючи в себе і аспекти економічної, термінологічної, регламентної адаптації тощо. Адаптація законодавства України до права ЄС є лише окремою, проте не менш важливою складовою загального процесу адаптації.

Залежність адаптації законодавства України до права ЄС від широкого кола факторів доводиться останніми політичними та воєнними подіями в Україні. Повномасштабна агресія РФ, що розпочалась в лютому 2022 року істотно вплинула на прискорення процесу вступу України в ЄС, а отже і адаптації законодавства України до права ЄС, наслідком чого стало отримання Україною статусу кандидата на членство в ЄС. 28 лютого 2022 року Україна в офіційному порядку надіслала до ЄС заяву на членство, яка була розглянута та підтримана і вже 17 червня 2022 року Єврокомісія рекомендувала надати Україні статус кандидата на вступ до ЄС, а 23 червня 2022 року Європейська рада шляхом голосування надала Україні статус кандидата. Таким чином Україна з 23 червня 2022 року офіційно ініціювала переговори з ЄС та державами-членами ЄС про набуття повноцінного статусу члена ЄС. Процедурно, Європейська Рада лише 14 грудня 2023 року ухвалила рішення про початок переговорів з Україною щодо її вступу Європейського Союзу і 25 червня 2024 офіційно було оголошено зі сторони ЄС про початок переговорів. Необхідно відзначити, що в цих складних умовах адаптація законодавства України відбувається поступально, в цілому відповідає всім затвердженим формальним вимогам (дорожнім картам), проте має і певні недоліки. Крім того, наявні геополітичні виклики та динаміка їх змін змушує більш уважно як з наукової, так і з практичної точок зору ставитись до перспектив продовження адаптації законодавства України до права ЄС.

Висновки. На завершення цієї наукової роботи варто окремо зупинитись на тих положеннях, які характеризуватимуть сучасний стан та виклики, з якими сьогодні стикається процес адаптації законодавства України до права ЄС.

1. Сучасний стан адаптації законодавства України до права ЄС є динамічним. Процес адаптації суттєво активізувався особливо після підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (2014) і набуття Україною статусу країни-кандидата на вступ до ЄС (2022). Варто відзначити високий рівень правового забезпечення цього процесу адаптації, зокрема визначено чіткий перелік сфер, у яких Україна зобов'язалася адаптувати законодавство до права ЄС (торгівля, митна справа, енергетика, екологія,

транспорт, інтелектуальна власність тощо); підготовлено та затверджено низку планів дій з імплементації Угоди, проте практика такої імплементації, що є важливою складовою адаптації законодавства не завжди відповідає графіку, а інколи має фрагментарний характер.

2. Варто позитивно відзначити зростання інституційної спроможності здійснення адаптації законодавства України до права ЄС, що відповідає вимогам Угоди про асоціацію. Насамперед, мова йде про ряд інституцій, які функціонують на рівні Верховної Ради України (Комітет з питань інтеграції України до ЄС) та Кабінету Міністрів України (Офіс віцепрем'єра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції та Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції). Проте діяльність цих структур стикається з рядом викликів, які пов'язані з кадровим забезпеченням, оскільки наявним є брак фахівців з права ЄС, недоліки здійснення експертної діяльності (через недостатній досвід європейської інтеграції, недостатній рівень координації між суб'єктами публічної влади та з європейськими публічними інституціями).

3. Позитивними є статистика та динаміка підготовки, розгляду і прийняття так званих «євроінтеграційних» законів, але потребує істотного підвищення якості гармонізації законодавчих актів, оскільки наявні випадки часткової відповідності прийнятих положень законодавчих актів вимогам *acquis* ЄС, а їх реалізація на практиці часто буксує через брак механізмів контролю, інституційної спроможності або політичної волі.

4. Варто відзначити і позитивну оцінку процесу адаптації законодавства України до права ЄС, яка надається самими інституціями ЄС за наслідками проведення моніторингу. Особливо це стосується таких сфер як міграційна

політика, прикордонний контроль, цифровізація надання публічних послуг, економічна лібералізація тощо. Однак, висловлюються і певні критичні зауваження, які пов'язані з недостатньо активним процесом адаптації законодавства України до права ЄС в частині забезпечення незалежності судочинства, боротьби з корупцією, забезпечення прав національних меншин, правового забезпечення лобізму та лобістської діяльності, проведення реформ в медіа-сфері тощо.

5. Особливо варто акцентувати увагу і на вплив війни та правового режиму воєнного стану на практику адаптації законодавства України до права ЄС. Вказані фактори, з одного боку, істотно посилили політичну волю до ухвалення широкої кількості законодавчих актів, які безпосередньо пов'язані із взятими Україною зобов'язаннями в сфері євроінтеграції, водночас поставив нові виклики в питанні належної подальшої реалізації прийнятих законодавчих актів та в цілому положень тих актів, які пов'язані із адаптацією законодавства України до права ЄС. Особливо вказане стосується тимчасово окупованих територій, територій ведення активних бойових дій, забезпечення прав і свобод громадян України, які проживають на таких територіях або виїхали за межі України чи були примусово переміщені на територію країни-агресорки тощо.

Варто підсумувати, що стан адаптації законодавства України до права ЄС відзначається високим рівнем прогресивності, однак ще далекий від повної відповідності. Існує політична воля і нормативна база, проте потрібна глибша імплементація, інституційна стійкість та контроль за виконанням адаптованих до права ЄС положень законодавства України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Француз А.Й., Лазебна К.Ю. Механізми адаптації законодавства України до правової системи Європейського Союзу. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2020. № 38. С. 66–76.
2. Фокін Я.Ф. Проблеми та перспективи адаптації законодавства України до норм ЄС під час збройної агресії. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2024. № 12. URL : <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2024-12-01-09/2024-12-01-09>.
3. Губанов О.О. Етапи адаптації українського законодавства у сфері публічної служби до *acquis communautaire* Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2017. Вип. 44. Т.2. С. 20–24.
4. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text
5. Коломоєць Т.О. Адаптація інформаційного законодавства України до вимог ЄС як складова сучасного вітчизняного правотворчого процесу : монографія. Д. : НГУ, 2013. 164 с.
6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011?find=1&text=%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BF%D1%82%D0%B0%D1%86#w1_1
7. Гуртова К.М. Теорія і практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС. *Київський часопис права*. 2023. № 4. С. 162 – 168.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
9. Пархоменко Н.М. Гармонізація законодавства України з європейським та міжнародним правом: методи, етапи, види. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 338–342.